

A csujogatus, mint a fonologia *raison d'être*-je

Rácz Péter – Uni Freiburg

A szociofonetikában közhely, hogy nem minden nyelvi különbség fejez ki társadalmi különbségeket (Labov, 1994; Foulkes & Docherty, 2006). Egyes fonológiai változók, bár szoros összefüggést mutatnak a beszélő hátterével vagy a beszélt regiszterrel, jelöletlenek, elkerülik a hallgatók figyelmét. Más, strukturálisan hasonló, ám jelölt változók használata azonban a beszélő azonnali beskatulyázásához vezet. Dolgozatom célja az észrevétlen maradó és a szembeötlő fonológiai változók közötti különbség fonetikai alapú meghatározása. Feltevésem az, hogy ez utóbbiak azért ragadják meg a figyelmünket, mert szokatlanok: olyan szekvenciákat hoznak létre a nyelvi kódban, amelyeknek – a hallgató számára – alacsony az előfordulási valószínűsége. Ezt a hipotézist a magyar hiátustöltés jelölt és jelöletlen formái közötti különbségen keresztül fogom szemléltetni.

A szembeötlőség, a nyelvi szaliencia kutatásának komoly irodalma van (Kerswill & Williams, 2002). Azt azonban eddig nem sikerült megfogni, mi a különbség a szociolingvisztikailag jelölt és jelöletlen nyelvi jegyek között. A nehézséget főleg az okozza, hogy ezek a jegyek első ránézésre meglehetősen hasonlóak. Kézenfekvő példája ennek a (standard) magyar hiátustöltés (Siptár & Törkenczy, 2007): a hiátustöltő [j] feltűnése jelöletlen azokban a magánhangzócsoportokban, amelyeknek egyik tagja [i] vagy [e] (*hiába, beér*, stb.), viszont erősen jelölt ott, ahol az egyik tag az [ɛ] (*teja, deják*). Ennek a jelöltségnek önmagában fonológiai oka nincs. Igaz ugyan, hogy a hiátustöltő [j] fonetikailag motivált [e,i] mellett, ez azonban nem magyarázat a *teja* típusú szavakkal szembeni ellenszenvre, hiszen a [j] amúgy a magyar nyelv egy hétköznapi szegmentuma, és [ɛ] mellett is jócskán előfordul.

Az általam kínált magyarázat a hiátustöltő [ɛj/jɛ] kapcsolatok jelöltségére az, hogy ezek jóval ritkábbak, mint pl. a hasonló [ij/ji] kapcsolatok. Ebben szerepet játszik, hogy a „standard” hiátustöltés könnyebben kialakul, azonban ebből nem következik a jelöletlensége. Dolgozatom a kérdést két irányból vizsgálja meg: egyrészt ismertetem egy tíz alanyon elvégzett attitűdteszt eredményeit, amely az [ɛj/jɛ] kapcsolatok szignifikáns kerülését – és ezen keresztül a minta jelöltségét – mutatja (az ilyen kapcsolatok használatát nevezte az egyik alany lemondóan „csujogatusnak”), másrészt korpuszadatok segítségével demonstrálom, hogy a jelölt hiátustöltés a magyarban jóval ritkább szekvenciákat hoz létre, mint a jelöletlen, ami jelöltségének elsődleges oka.

Az a feltevés, hogy a szociolingvisztikai jelöltség szoros összefüggést mutat a használati valószínűséggel, további fontos kérdésekhez vezet. Ahogy az példánkból is látszik, jelölt státuszra olyan mintáknak van esélye, amelyek nem motiváltak önmagukban fonetikailag, hanem egy fonetikai minta más környezetekbe történő kiterjesztéseként jönnek létre. Ez összekapcsolható annak kérdésével, miért terjeszkednek ezek a minták egyáltalán. Pszichológiai és pszicholingvisztikai kutatások arra engednek következtetni, hogy az emberi memória bőségesen elég bármilyen hangtani struktúra eltárolására, így hangtani regularitásra gazdaságossági szempontok alapján nincs is szükség (Johnson, 2005; Nosofsky, 1988). Ha azonban a szociális indexálás terhe nagymértékben a hangtani minták vállalán nyugszik, ezek független megerősítést nyernek. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a fonológia oka a nyelv közösségi használata, hiszen a minták kiterjesztésének kognitív háttere is van (Itkonen, 2005; Bybee, 2001). Könnyen lehet azonban, hogy a nyelvhasználat szerepe a nyelvi struktúrák kialakulásában nagyobb, mint azt korábban hittük.

Hivatkozások

- Bybee, J. (2001). *Phonology and Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foulkes, P. & G. Docherty (2006). The social life of phonetics and phonology. *Journal of Phonetics* 34:4, pp. 409–438.
- Itkonen, E. (2005). *Analogy as Structure and Process*. Amsterdam: John Benjamins.
- Johnson, K. (2005). Speech perception without speaker normalisation. *Talker Variability in Speech Processing*, San Diego: Academic Press.
- Kerswill, P. & A. Williams (2002). Saliency' as an explanatory factor in language change: evidence from dialect levelling in urban England. *Contributions to the sociology of language* 86, pp. 81–110.
- Labov, W. (1994). *Principles of linguistic change: Internal factors*. Wiley-Blackwell.
- Nosofsky, R. M. (1988). Similarity, frequency, and category representations. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 14(1), pp. 54–65.
- Siptár, P. & M. Törkenczy (2007). *The phonology of Hungarian*. Oxford Univ Pr.